

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 133 2012

I distribution:

Swedish Science Press

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Stina Hansson, Lisbeth Larsson

Lund: Erik Hedling, Eva Hættner Aurelius, Per Rydén

Stockholm: Anders Cullhed, Anders Olsson, Boel Westin

Uppsala: Torsten Petterson, Johan Svedjedal

Redaktörer: Otto Fischer (uppsatser) och Jerry Määttä (recensioner)

Inlagans typografi: Anders Svedin

Utgiven med stöd av

Magnus Bergvalls Stiftelse och Vetenskapsrådet

Bidrag till *Samlaren* insändes digitalt i ordbehandlingsprogrammet Word till info@svelitt.se. Konsultera skribentinstruktionerna på sällskapets hemsida innan du skickar in. Sista inlämningsdatum för uppsatser till nästa årgång av *Samlaren* är 15 juni 2013 och för recensioner 1 september 2013. *Samlaren* publiceras även digitalt, varför den som sänder in material till *Samlaren* därmed anses medge digital publicering. Den digitala utgåvan nås på: <http://www.svelitt.se/samlaren/index.html>. Sällskapet avser att kontinuerligt tillgängliggöra även äldre årgångar av tidskriften.

Uppsatsförfattarna erhåller digitalt underlag för särtryck i form av en pdf-fil.

Svenska Litteratursällskapet tackar de personer som under det senaste året ställt sig till förordande som bedömare av inkomna manuskript.

Svenska Litteratursällskapet PG: 5367–8.

Svenska Litteratursällskapets hemsida kan nås via adressen www.svelitt.se.

ISBN 978-91-87666-32-4

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Elanders Gotab, Stockholm 2013

novetenskaplig tidskrift 1992:2) tas däremot inte upp. Vi väntar fortfarande på en ingående studie av det viktiga och märkliga projekt som Kvinnliga medborgarskolan var; men om Meurer-Bongardt förutom Eskilssons avhandling också hade använt Berit Lindbergs biografi om Honorine Hermelin (2000) och den av Ebba Witt-Brattström och Lena Lennerhed redigerade *Kvinnorna skall göra det! Den kvinnliga medborgarskolan på Fogelstad – som idé, text och historia* (2003) hade hennes diskussioner här rimligtvis kunnat bli mer nyanserade. Meurer-Bongardts kategorisering av Fogelstad som en ”förverkligad utopi” verkar väl lättvindig och föga övertygande.

I avhandlingens sista kapitel upphöjs ”Jag lever!” (1948) till Hagar Olssons ”humanistiska manifest”. Att Meurer-Bongardt uppmärksammar och analyserar texten är självfallet positivt. Men den publicerades betydligt senare än majoriteten av de texter som analyseras i avhandlingen, och den är starkt präglad av andra världskriget, med företeelser som koncentrationsläger och atombomben. Dessutom poängterar den människan och det mänskliga i termer som, med tanke på många av de tidigare texternas radikala ifrågasättande av konventionella uppfattningar av identitet/subjektivitet, måste betraktas som begränsande. Jag är därför tveksam till den roll som ”Jag lever!” får spela här.

Meurer-Bongardt har haft en stor mängd citat och hänvisningar att hantera, och på det hela taget är dessa korrekta och pålitliga, även om enstaka skrivfel är ofrånkomliga. Men med tanke på att hänvisningarna i texten har formen (Nietzsche 1981: 178) borde publiceringsårtalet i bibliografin ha placerats direkt efter författarnamnet i stället för efter publiceringsdetaljerna, och i fråga om Olssons texter omedelbart före texttiteln. Publiceringsår för originalutgåvan borde ha angetts genomgående, och i de fall där texten som har använts är en översättning borde också originalets titel ha tagits med. Tryckort har några gånger förväxlat med publiceringsort (Ljungquists *Den litterära utopin och dystopin i Sverige 1734–1940* publicerades i Hedemora, inte i Södertälje); och *Et dukkehjem* borde inte ha citerats efter utgåvan från 1907, utan efter den allra senaste i *Henrik Ibsens skrifter* (2008).

Mina invändningar till trots kan det inte råda någon tvekan om att Meurer-Bongardts avhandling representerar ett imponerande stycke vetenskaplig forskning, byggt på omfattande teoristudier och ingående kännedom om Hagar Olssons författarskap. Som Ellen Rees påpekade 2005 har

Olsson förblivit mer eller mindre okänd utanför Finland, och inte minst med tanke på detta är det betydelsefullt att hennes texter nu har ägnats en stor undersökning på tyska, och att denna undersökning också relaterar hennes verk till samtida europeiska politiska, filosofiska och estetiska kontexter. Här har Meurer-Bongardt gjort en pionjärsats. Hennes avhandling är också klart och tydligt strukturerad och föredömligt pedagogisk i fråga om uppbyggnad och framställning, med genomgången i avsnittet 4.1 av politik och kultur under mellankrigstiden som ett utmärkt exempel. Kombinationen av urvalet av teoretiskt material, den omfattande kontextualiseringen, bredden i de behandlade texterna av Olsson (inklusive handskriftsmaterialet), den mångsidiga belysningen av dessa texter och projektets vetenskapliga grundlighet gör avhandlingen väsentlig också inom internationell forskning. Som alla goda vetenskapliga verk kommer Meurer-Bongardts avhandling utan tvivel att inspirera till nya spännande projekt.

Helena Forsås-Scott

Liv Saga Bergdahl, *Kärleken utan namn. Identitet och (o)synlighet i svenska lesbiska romaner*. Institutionen för kultur- och medievvetenskaper, Umeå universitet. Umeå 2010.

Under de senaste 15 åren har allt fler studenter och doktorander börjat intressera sig för litterära representationer av normbrytande begär och genusformationer. Även om vi hittar en hel del ”homosexuella” studier av litteraturen under 1900-talets sista två decennier, är det framför allt med queerteorins intåg i det akademiska som läsningar av normbrytande begär får ett verkligt uppsving. Det är också under dessa senaste 15 år som lesbiska karaktärer blir allt mer vanliga inom den svenska skönlitteraturen. Queerteorin har närmast blivit en norm inom den svenska akademiska feministiska traditionen idag, och det är inte ofta vi numera läser avhandlingar om litterära gestaltningar av samkönat begär som använder sig av teori före Judith Butler. Liv Saga Bergdahls doktorsavhandling innebär i detta avseende ett uppiggande undantag.

I sin doktorsavhandling undersöker Liv Saga Bergdahl representationer av identitet och (o)synlighet i det som hon definierar som svensk ” lesbisk ” litteratur. Ämnet är utan tvekan angeläget och tyngdpunkten ligger på 1930-talet, men Berg-

dahl ger även en skissartad beskrivning av, och gör nedslag i, den lesbiska litteraturen från det tidiga 1900-talet till det tidiga 2000-talet. Avhandlingen består av tre delar och följer den klassiska avhandlingens logik med inledning, avhandling/analysdel och avslutning samt en inre kronologi. I ”Del I” (45 sidor), som består av två kapitel, beskrivs avhandlingen syfte, frågeställningar, tidigare forskning, teoretiska resonemang och metoder. ”Del II” (216 sidor) – som är avhandlingens egentliga analysdel – består av tre kapitel: om lesbiskt begär i litteraturen före 1930-talet (10 sidor), om lesbisk kärlek i romaner från 1930-talet (120 sidor) och om den lesbiska kärleken efter 1930-talet (86 sidor). ”Del III” (15 sidor), som består av två kapitel, summerar de frågor som behandlades i del två och introducerar även andra slags definitioner av lesbiskt begär/ lesbisk litteratur och de läsningar de öppnar för.

Bergdahls primärmaterial är stort och omspannar litteraturen från en tid på drygt 80 år. Även om det lesbiska begäret och, framför allt, lesbisk identitet fram till slutet av 1900-talet har varit nertystat och tabubelagt, är litteraturen med en lesbisk tematik ändå rätt omfattande och forskaren som vill ”lägga en byggsten till en lesbisk litteraturhistoria” (15) tvingas göra en avgränsning. I Bergdahls avhandling handlar avgränsningen om definition, genre, landsgräns och tidigare urval. Primärmaterial för Bergdahl är svenska romaner som ingår i handböcker över HBT-litteratur och som uppfyller Bergdahls kriterier för ”lesbisk” litteratur. Bergdahl definierar ”lesbiska” romaner som ”romaner skrivna av kvinnor, om lesbiska karaktärer och/eller relationer, och för lesbiska läsare i bemärkelsen att litteraturen skildrar lesbiska ur ett inifrånperspektiv” (36). Huvudfokus för avhandlingen ligger på närläsningar av Agnes von Krusenstjernas *Fröknarna von Pablen* (1930–1935), Margareta Subers *Charlie* (1932) och Karin Boyes *Kris* (1934). Utöver dessa närläsningar görs kortare analyser av 13 romaner från perioden 1920–2003. Romanerna läses i relation till sin samtid och dess syn på lesbiskt begär samt till tidigare forskning. I läsningarna fokuseras framför allt karaktär, självbild, parrelationer och (o)synlighet. Den teoretiska referensramen för dessa tolkningar utgörs av den tidiga lesbiska forskningen, företrädd bland annat av Bonnie Zimmerman, Lilian Faderman och Gabrielle Griffin. I det följande ska jag diskutera Bergdahls avhandling å ena sidan utgående från hennes diskussion kring den lesbiska litteraturen, å andra sidan utgående från hennes texturval.

I inledningen till sin avhandling noterar Liv Saga Bergdahl att hon valt att använda sig av termerna *lesbisk litteratur* och *lesbiska romaner* för att ”beteckningen används i olika sammanhang utan att förklaras” (15), och för att den svenska forskningen, till skillnad från t.ex. den i Storbritannien och USA, enligt henne inte har diskuterat termerna i vidare utsträckning. Hon hänvisar till förespråkarna för begreppet ”kvinnolitteratur” och menar att båda begreppen – kvinnolitteratur och lesbisk litteratur – behövs för ”att samhället och litteraturhistorieskrivningen ser ut som den [sic] gör” (26). Genom att föra in det lesbiska vill hon påminna om det samkönade perspektivets existens, att manliga författare också har ett kön och att ”heterosexuell” litteratur också har en sexuell tendens. Genom att använda begreppet vill hon komma åt *frågor* som annars skulle passera obemärkt, specifika *teman* (lesbisk identitet och (o)synlighet) och ett *inifrånperspektiv*. Genom denna läsning vill hon *förskjuta* gränserna för det allmängiltiga och det specifika.

Som konstaterats tidigare känns avhandlingens hävdande av det lesbiska som ett fräscht grepp – i dessa tider när queer ofta fräntas sin ursprungliga politiska och in-your-face-attityd och kommit att betyda ungefär vad som helst normkritiskt och lekfullt. Det identitetspolitiskt klingande begreppet ”lesbisk” påminner oss om att det just handlar om sexualitet, genus och makt samt om att ordet fortfarande har en laddning och inte alltid ses som rumsrent i litteraturvetenskapliga sammanhang. Även om undertecknad är en svuren anhängare av den queera teorin kan jag sörja över den urvattning av begreppet ”queer” som dess popularitet fört med sig. Därmed inte sagt att valet av en mer lesbiskt orienterad teoretisk ingång skulle vara oproblematiske. I Bergdahls fall handlar problemen dels om hennes definition och de utslutningar den innebär, dels om vad definitionen gör med själva läsningen av texten.

Bergdahls användning av de lesbiska litteraturvetenskapliga teorierna är stundom konstruktivistens. Även om hennes teoretiska referensram framför allt består av texter som föregår queerteorin och som kan kritiserats för essentialism, definierar hon själv den lesbiska identiteten som konstruerad och som något utan ett ”självklart innehåll”. Samma gäller även litteraturen. Till skillnad från sina (främst amerikanska) referenser ser hon till exempel inte den lesbiska författaren som ett krav för den lesbiska romanen, utan konstaterar att det är svårt att veta författarens läggning (och ointressant, vill

jag tillägga). Men även om hon låter frågan om författarens sexualitet vara öppen, gör hon författarens kön till absolut storhet. Hon motiverar det med att hon vill studera kvinnors röster om kvinnor och att ”en könsblandning skulle väcka frågor om huruvida kvinnor och män gestaltar lesbiska på olika sätt” (35).

Och här uppstår ett av problemen med hennes definition – det vill säga de kriterier hon använder för att definiera vilka texter som ryms i hennes ”lesbiska kanon”. Vad är det som gör att författarens kön är mer avgörande för gestaltningen av sexualitet, än t.ex. dennas sexualitet? Och varför är författaren och hans/hennes biologiska kön överhuvudtaget relevant för en läsning som uttryckligen fokuserar textens sätt att gestalta lesbisk identitet/(o)synlighet och som i övrigt inte är så speciellt intresserad av vare sig den biografiska författaren, författarpositionen eller berättarpositioner? En annan problematisk avgränsning i Bergdahls avhandling är hennes sätt att sopa undan vissa ”lesbiska teman”. Bergdahl konstaterar: ”Visserligen finns det ingenting som man kan peka ut som intressant eller ointressant för alla lesbiska läsare, men man kan, genom att tala om ett visst perspektiv, utesluta litteratur som enbart behandlar lesbiska som onda varelser eller dylikt” (36). Det blir lite oklart vilka dessa ”lesbiska” läsare är, varför de är relevanta som en avgränsningsfaktor och varför gestaltningar av lesbiska som är t.ex. onda inte är relevanta för denna studie. I en studie som uttryckligen använder lesbisk identitet som analysverktyg och som intresserar sig för (o)synlighet, torde väl alla slags kulturella representationer av lesbiskt begär vara relevanta (skrivna av såväl kvinnor som män) – inte minst de som historiskt bidragit till ett döljande/hemlighållande och fördömande? Just med tanke på hennes frågeställningar kan man fråga sig om inte ett queert grepp (men med fokus på det lesbiska) ändå hade varit mer användbart.

I sina läsningar av romanerna fokuserar Bergdahl framför allt på representationer av (o)synlighet och lesbisk identitet, och tar fasta på karaktärer, relationer, tema och motiv. Hon intresserar sig för hurdana tankar, känslor, tal och handlingar karaktärerna tillskrivs. Den idéhistoriska eller litteraturhistoriska kontexten ges ganska litet utrymme i hennes tolkningar, liksom frågor som rör stil och genre. Hon noterar att hon ”diskuterar genre och formfrågor där så är nödvändigt men [att hon] varken analyserar, eller gör rättvisa åt, författarskapen i sin helhet eller ens romanerna som helheter” (19).

Utan att ta hänsyn till verkens stilmässiga och genre-mässiga drag, eller deras intrikata dialog med sin samtid och intertextuella samtal med andra texter, missar analysen lätt texternas ambivalens och subversiva potential – just det finstiltta, bortom- och mellan-raderna-varandet. Det gäller framför allt Karin Boyes *Kris* och Krusenstjernas Pahlensvit. Stilbrodden liksom den glidande skalan av sexuella representationer – också de problematiska och politiskt inkorrekta – torde vara intressanta för en läsning av den lesbiska identiteten.

Liv Saga Bergdahl gör ett viktigt arbete med att kartlägga gestaltningar av det lesbiska begäret i den svenska litteraturen och presenterar studier av denna litteratur samt genom att kontextualisera de litteraturhistoriska vändpunkterna i homosexualitetens historia i Sverige. Den svenska forskningen har saknat en större litteraturhistorisk översikt, som tar fasta på det lesbiska begäret. Bristen med Bergdahls grepp är dock hennes behov av att – i viss mån ändå – fixera och kategorisera det lesbiska begäret/den lesbiska identiteten, och att hon – trots sina många nedslag i homosexualitetens historia – inte kontextualiserar verken i sin tid eller läser dem i relation till de litterära och moraliska samt sedlighetsdebatter som pågick. Och här kommer också den tidigare forskningen och tidigare läsningar in, eftersom det litterära och det litteraturvetenskapliga fältet medverkar till den plats det lesbiska begäret tillåts få i litteraturen. Bergdahl uppmärksammar framför allt feministiska/lesbiska/queera läsningar av verken och har valt att nästan inte alls ta ställning t.ex. till den tidiga, rätt manliga Krusenstjerna-forskningen och den stormiga Pahlenfejden, eller till samtida tolkningar av romanernas samkönade begär. Trots avhandlingens homohistoriskt kontextualiserande grepp, saknar analyserna en historisk, rumslig och litterär förankring. För att på allvar se det subversiva och förstå hur det samkönade litterära begäret konstrueras bör det läsas i relation till litterära synsätt och till samtida diskurser kring t.ex. kön, sexualitet, sedlighet, nationalitet och normalitet. Och i den bemärkelsen är författaren intressant, inte nödvändigtvis som person, utan snarare som en historisk utsiktspunkt. En punkt som anger vad som är möjligt att gestalta vid en viss tid och som ger oss nycklar till tystnaden, mellan-raderna-varandet. För tystnaden är lika väsentlig som det uttalade begäret för en förståelse av hur det samkönade begäret gestaltas litterärt, och därmed kommer vi till de texter Bergdahl valt att inkludera.

Utgående från Bergdahls definition på lesbisk litteratur är det först på 1930-talet som vi på allvar kan tala om en lesbisk litteratur. Många andra med henne ser även 1930-talet som en vändpunkt gällande gestaltandet av lesbiskt begär i svensk litteratur, och därmed är det naturligtvis motiverat att lägga en speciell tyngdpunkt där. Problemet med det litterära trettioåret är ändå att det är ett relativt väl utforskat fält, inte minst med fokus på texternas queera eller lesbiska problematik. Även om få forskare (undertecknad inberäknad) så uttalat läst texterna som ”lesbiska romaner”, går Bergdahls tolkningar långt i linje med den tidigare forskningen. Den, i hennes avhandling, kursivt behandlade litteraturen före och efter denna tid, är däremot mindre utforskad, och hade gärna kunnat analyseras mer ingående. Kartläggningen av denna litteratur ter sig nu rätt schematisk och det blir lite oklart, trots Bergdahls kriterier, varför en del verk inkluderas och andra inte – inte minst ju närmare vår tid vi kommer. Teman som ”lesbisk identitet” och ”(o)synlighet” blir helt enkelt ganska otillräckliga redskap för avgränsning.

Styrkan med Liv Saga Bergdahls avhandling *Kärleken utan namn* är att den kartlägger den svenska ”lesbiska” romanens historia och ger en bild av hur synen på den lesbiska och på lesbisk identitet har förändrats under 1900-talet. På så sätt torde Bergdahls avhandling fungera som ett referensverk för kommande studenter och andra intresserade av samkönat begär i svensk litteratur. Genom att återinföra termen ”lesbisk” använder hon sig av en benämningens strategi, som hon gärna kunde ha teoretiserat. Men Bergdahls avgränsning utestänger en hel del röster och gestaltningar som skulle ha fördjupat och nyanserat bilden av den lesbiska som en litterär figur. Frågan är om inte queer-teorin ändå skulle ha gett henne mer användbara redskap för hennes frågeställning.

Det samkönade begäret är långt ifrån ett avklarat kapitel i forskningen om den svenska 1900-talslitteraturen. Jag saknar fortfarande läsningar som tar texternas formmässiga drag på allvar eller studier som queerar de litterära arkiven. För att inte tala om studier av andra genrer såsom lyrik och dramatik.

Rita Paqualén

Eva Wahlström, *Fria flickor före Pippi. Ester Blenda Nordström och Karin Michaëlis: Astrid Lindgrens föregångare* (Skrifter utgivna av Svenska barnboks-institutet, 114). Makadam. Göteborg/Stockholm 2011.

Det finns en text av Astrid Lindgren som beskriver hur hon en vårdag på 1920-talet (förmodligen runt 1927) satt utanför Engelbrektskyrkan i Stockholm och läste *Sult* av Knut Hamsun. Större läsupplevelse har jag nog aldrig haft, skriver hon. Hon kände sig ensam i storstaden, hade kommit från landsorten och kände ingen. Men så hade hon upptäckt Stadsbiblioteket. När hon kom dit första gången trodde hon att man bara kunde ta för sig bland alla böckerna. Hon valde länge och gick sedan fram till disken och ville låna. Men det gick inte, sade den unge mannen som stod där. Man måste ha lånekort och det tar ett par dagar. Det var, skriver Lindgren, en besvikelse som alldeles tog knäcken på henne; hon kunde inte behärska sig utan började till sin ”eviga skam gråta rakt ut i luften”. Den unge mannen – det var för övrigt författaren, filosofen m.m. Arnold Ljungdahl – tittade ”förvånad och lite illa berörd” på henne – och hon konkluderar: ”han tyckte nog att det var ett litteraturintresse i överkant”. Texten publicerades i *Expressen* 1974 och finns återgiven i Margareta Strömstedts biografi *Astrid Lindgren. En levnadsteckning* (1977, s. 20f.).

Minnesbilden kan vara en passande prolog till en recension av Eva Wahlströms doktorsavhandling, som på skilda sätt behandlar läsningens och litteraturens betydelse för en författare, för hennes verk och för litteraturhistorieskrivningen. I sin avhandling vill Eva Wahlström visa att det finns ”[F]ria flickor före Pippi” genom att analysera texter av två författare, ”föregångare”, som hon menar haft grundläggande betydelse för den litterära skapelsen Pippi Långstrump och för Astrid Lindgren som författare. Utgångspunkten är den litterära historieskrivningens utnämning av 1945 som den moderna svenska barnbokens födelseår. Ett grundsyfte är att diskutera, ifrågasätta och nyansera den bestämningen. Genom studier av tidigare barnlitteratur från mellankrigstiden vill Eva Wahlström visa hur det s.k. ”moderna genombrottet” (1945) och dess idéer om ett nytt, fritt och utlevande barn – materialiserat genom gestalten Pippi Långstrump – i den svenska barnlitteraturen inte bara förberedats, utan också tillämpats, diskuterats och framför allt gestaltats tidigare i litteraturen. Mellankrigstiden har utmålats som en tämligen ointressant period i